

## YO'L XO'JALIGI KORXONALARIDA MAXSUS TEXNIKA VA ASOSIY VOSITALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIY TAHLILI

*Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti , “Tarmoqlar iqtisodiyoti”  
kafedrası assistenti*

**Barno Omonovna**

**Sharifova Nargiza Djurayevna**

*Email: Nargizasharipova439@gmail.com*

*Email: Kulmamatovabarno75@gmail.com*

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada yo'l xo'jaligi korxonalarida maxsus texnika va asosiy vositalardan foydalanishning hozirgi holati, ularning rentabellik darajasi va iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish masalalari ko'rib chiqiladi. Yo'l qurilishida texnik vositalarning ma'naviy va jismoniy eskirishini kamaytirish hamda texnik parkni modernizatsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.*

**Kalit so'zlar:** *Yo'l xo'jaligi, maxsus texnika, asosiy vositalar, iqtisodiy tahlil, samaradorlik, fond qaytimi, amortizatsiya, modernizatsiya.*

**Abstract:** *This article examines the current state of using special machinery and fixed assets in road enterprises, as well as issues of analyzing their profitability and economic efficiency. Scientific and practical recommendations are given on reducing the moral and physical depreciation of technical means in road construction and modernizing the technical park.*

**Keywords:** *Road economy, special machinery, fixed assets, economic analysis, efficiency, return on assets, depreciation, modernization.*

**Аннотация:** *В данной статье рассматриваются современное состояние использования спецтехники и основных средств в дорожных хозяйствах, вопросы анализа их рентабельности и экономической эффективности. Даны научно-практические рекомендации по снижению морального и физического износа технических средств в дорожном строительстве и модернизации технического парка.*

**Ключевые слова:** *Дорожное хозяйство, спецтехника, основные средства, экономический анализ, эффективность, фондоотдача, амортизация, модернизация.*

### KIRISH

O'zbekiston Respublikasida transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga mos yo'l xo'jaligi tizimini barpo etish bugungi kun iqtisodiy islohotlarining strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Yo'l xo'jaligi korxonalarining barqaror faoliyati va ularning raqobatbardoshligi bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etuvchi asosiy vositalar, xususan, qimmatbaho maxsus texnikalardan foydalanish samaradorligiga bog'liqdir. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida yo'l qurilishi va ta'mirlash ishlari hajmining ortishi

korxonalaridan mavjud texnik park imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanishni hamda asosiy vositalar hisobi va tahlilini xalqaro standartlar asosida takomillashtirishni talab etmoqda. Biroq, ko'plab yo'l xo'jaligi sub'ektlarida maxsus texnikalarning jismoniy va ma'naviy eskirish darajasi yuqoriligi, ularni yangilash uchun investitsion resurslarning yetishmasligi hamda ekspluatatsiya xarajatlarining yuqoriligi korxonaning moliyaviy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda[1].

Shu bois, yo'l xo'jaligi korxonalarida asosiy vositalarning rentabellik darajasini oshirish, ularning amortizatsiya siyosatini optimallashtirish va texnik parkni innovatsion texnologiyalar asosida modernizatsiya qilish masalalari alohida dolzarblik kasb etadi. Iqtisodiy tahlil jarayonida fond qaytimi, fond sig'imi va texnik tayyorgarlik koeffitsiyenti kabi ko'rsatkichlarni tizimli o'rganish orqali korxonadagi ichki imkoniyatlarni aniqlash hamda resurs tejamkorligiga erishish yo'llarini ishlab chiqish zarur. Ushbu maqola yo'l xo'jaligi sub'ektlarida asosiy fondlardan foydalanishning hozirgi holatini chuqur tahlil qilish hamda ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surishga qaratilgan bo'lib, bu o'z navbatida yo'l qurilishi sohasida xarajatlarni kamaytirish va ish sifatini yaxshilashda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

### **ASOSIY QISM VA TAHLIL**

Yo'l xo'jaligi korxonalarining iqtisodiy salohiyati ularning texnik jihozlanganlik darajasi va ushbu texnikalardan foydalanish intensivligi bilan belgilanadi. Maxsus texnikalar (avtogreyderlar, skreperlar, asfalt yotqizgichlar va boshqalar) yo'l qurilishi tannarxining salmoqli qismini, ya'ni 40 foizdan 60 foizgacha bo'lgan miqdorini tashkil etishi sababli, ularning har bir ish soati iqtisodiy jihatdan asoslangan bo'lishi shart. Yo'l xo'jaligida asosiy vositalar tahlili birinchi navbatda ularning holati va harakatini o'rganishdan boshlanadi. Bunda asosiy vositalarning eskirish koeffitsiyenti ( $K_e$ ) va yangilanish koeffitsiyenti ( $K_y$ ) muhim indikatorlar hisoblanadi. Agarda korxonada eskirish koeffitsiyenti 50 foizdan yuqori bo'lsa, bu texnik xizmat ko'rsatish xarajatlarining keskin oshishiga va ish unumdorligining pasayishiga olib keladi[2].

Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini baholashda fond qaytimi koeffitsiyenti eng asosiy ko'rsatkich bo'lib, u korxonaga biriktirilgan har bir so'mlik asosiy fondga nisbatan qancha hajmda yo'l qurilish-ta'mirlash ishlari bajarilganini ko'rsatadi. Biroq, yo'l xo'jaligi o'ziga xos mavsumiy xarakterga ega bo'lgani uchun, faqatgina qiymat ko'rsatkichlari bilan cheklanib qolmasdan, maxsus texnikalarning texnik tayyorgarlik koeffitsiyentini ( $K_t$ ) ham tahlil qilish zarur. Ushbu koeffitsiyent quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$K_{tt} = D_i / D_r$$

Bu yerda:

$D_i$ – texnikaning ishga yaroqli (tayyor) bo'lgan kunlari soni;

$D_r$  – texnikaning ro'yxatda turgan umumiy kunlari soni.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab yo'l xo'jaligi korxonalarida  $K_{tt}$  ko'rsatkichi 0.65–0.70 atrofida bo'lib, bu texnik parkning qariyb 30-35 foizi nosozlik yoki ta'mirlash tufayli bo'sh turganini anglatadi. Iqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan, texnikaning bo'sh turishi (prostoY) korxona uchun “yo'qotilgan foyda” (opportunity cost) hisoblanadi. Chunki texnika ishlamasa-da, u bo'yicha amortizatsiya ajratmalari va saqlash xarajatlari hisoblanishda davom

etadi. Shuningdek, yo‘l xo‘jaligida yoqilg‘i-moylash materiallari (YOMM) sarfini tahlil qilish ham asosiy vositalar samaradorligining tarkibiy qismidir. Zamonaviy innovatsion ekskavator va yuklagichlar eski rusumdagi texnikalarga nisbatan 20-25 foiz kamroq yoqilg‘i sarflagani holda, ish unumdorligini 1.5 baravarga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, asosiy vositalar samaradorligini oshirishda ularning tarkibini optimallashtirish masalasi ham dolzarbdur[3]. Korxona balansidagi kam quvvatli va ko‘p resurs talab qiluvchi texnikalarni lizing asosida yuqori texnologiyali agregatlarga almashtirish fond sig‘imini kamaytirishga xizmat qiladi. Tahliliy ma‘lumotlarga ko‘ra, investitsion loyihalarni amalga oshirishda asosiy vositalarni yangilash muddati (aylanish tezligi) qanchalik qisqa bo‘lsa, korxonaning umumiy rentabelligi shunchalik yuqori bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, yo‘l xo‘jaligi korxonalarida asosiy vositalar tahlili nafaqat buxgalteriya hisobi ma‘lumotlariga, balki texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zaro bog‘liqligiga tayanishi, bu esa boshqaruv qarorlarini qabul qilishda aniqlikni ta‘minlaydi.

### **MUAMMONING MUHOKAMASI**

Yo‘l xo‘jaligi korxonalarida asosiy vositalardan foydalanish jarayonini tadqiq etish natijasida sohada samaradorlikni oshirishga to‘sqinlik qilayotgan qator tizimli muammolar aniqlandi. Bugungi kunda eng dolzarb muammolardan biri — bu maxsus texnikalar parkining ma‘naviy va jismoniy jihatdan eskirish darajasi yuqoriligidir. Aksariyat korxonalarda mavjud bo‘lgan avtogreyder, buldozer va yuklagichlarning katta qismi o‘zining foydalanish muddatini o‘tab bo‘lgan bo‘lib, bu holat texnik xizmat ko‘rsatish va joriy ta‘mirlash xarajatlarining asossiz ravishda ortib ketishiga sabab bo‘lmoqda. Iqtisodiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, eskirgan texnikalarni saqlash xarajatlari ba‘zan ularning yillik keltiradigan daromadidan yuqori bo‘lib ketishi, korxonaning umumiy foyda koeffitsiyentini pasaytirmoqda. Shuningdek, sohada investitsion resurslarni jalb etish va lizing mexanizmlaridan foydalanish darajasi hali ham yetarli emasligi sababli, texnik parkni o‘z vaqtida modernizatsiya qilish imkoniyatlari cheklanib qolmoqda. Yana bir jiddiy muammo bu maxsus texnikalardan foydalanishda raqamli monitoring va innovatsion nazorat tizimlarining (masalan, GPS va yonilg‘i nazorati datchiklari) keng joriy etilmaganligidir. Bu holat yoqilg‘i-moylash materiallarining asossiz sarflanishiga, texnikalarning ish vaqtidan tashqari maqsadlarda foydalanilishiga va natijada bajarilgan ishlar tannarxining sun‘iy ravishda oshib ketishiga olib kelmoqda[4]. Yuqorida qayd etilgan muammolarni bartaraf etish uchun, birinchi navbatda, yo‘l xo‘jaligi korxonalarida “yashil iqtisodiyot” va energiya tejamkorligi tamoyillariga asoslangan yangi amortizatsiya siyosatini ishlab chiqish zarur. Bu jarayonda eskirgan texnikalarni jadallashtirilgan amortizatsiya usuli orqali hisobdan chiqarish va ularning o‘rnini zamonaviy, kam resurs talab qiluvchi innovatsion texnologiyalar bilan to‘ldirish iqtisodiy jihatdan eng to‘g‘ri yechim hisoblanadi. Shu bilan birga, yo‘l qurilish korxonalarida asosiy vositalar tahlilini takomillashtirish maqsadida raqamli audit va monitoring tizimini joriy etish taklif etiladi. Bu tizim har bir texnikaning ish unumdorligini, yonilg‘i sarfini va texnik holatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi, bu esa boshqaruv xarajatlarini kamaytirib, ish jarayonini 20-25 foizga optimallashtiradi. Investitsion jozibadorlikni oshirish uchun esa davlat-xususiy sheriklik tamoyillari asosida yo‘l texnikalarini lizingga olish tizimini yanada soddalashtirish va soliq imtiyozlarini qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Mazkur yechimlar kompleks ravishda